

Hâ, özellikle sülûs ve nesih yazılarının şekli göze benzetildiğinden (bk. Baltacıoğlu, s. 150), halk arasında "gözlü he" diye de anılır. Bu benzerlikten hareketle, hat sanatında bilhassa "âh" kelimesinin yer aldığı "âh mine'l-aşk" (اه من العشق "âh teslîmiyyet" (اه تسلیمیت) gibi kompozisyonlarda hâ harfinin, istifin imkân verdiği ölçüde celif yazılarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu ibareler halk resmi karakterinde düzenlendiğinde ise "hâ"nın (ه) gözlerinden yaş akıtılması vazgeçilmez bir unsur olarak tekrarlanır (DîA, IV, 20-21). Bu özellik, son devir Türk şiirinde ayrı bir yeri olan Âsaf Hâlet Çelebi'nin bir şiir kitabının adında (He, İstanbul 1942) ve burada yer alan aynı isimli şiirinde tekrarlanan, "He'nin iki gözü iki çeşme aaahhh" mısralarıyla edebiyata da aksetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "İtm", "hâ" md.leri; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890 → İstanbul 1978, s. 2153-2154; Ribhî Kemâl, *el-Mu'cemü'l-hadis: 'İbrî-'Arabî*, Beyrut 1975, s. 18; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Hurûf (Şelâsetü kütüb fi'l-hurûf* içinde, nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1402/1982, s. 46, 47; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, III, 220; IV, 144, 159-166, 236, 238, 433-434, 449-451; Ebû Mishal el-'Arâbî, *Kitâbü'n-Nevâdir* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1380/1961, s. 28, 60, 66, 80, 97, 103, 104, 171, 297, 403; İbnü's-Sikkî, *Kitâbü'l-Kalb ve'l-İbdâl* (nşr. A. Haffner), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 25-28, 32; Müberrred, *el-Muktedâb* (nşr. M. Abdülhâlik Adîme), Beyrut 1382/1963, I, 60, 192, 194-195, 207-209, 232-233, 241-242; II, 93, 111, 140, 241, 269; III, 152, 170; Zecaccî, *el-İbdâl ve'l-mu'âkabe ve'n-nezâir* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1381/1962, s. 29-33, 53, 101-103; Ebû'l-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1379/1960, I, 87-89, 152, 256, 313-327, 348-352; Ebû Ali el-Fârisî, *et-Ta'likâ 'alâ Kitâbi Sibeveyhi* (nşr. Avd b. Hamed el-Kavzî), Kahire 1410/1990, I, 383-385; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-'İrab* (nşr. Hasan Hindâvî), Dimaşk 1405/1985, s. 44, 46-47, 60, 64, 551-571; İbn Sînâ, *Mehâricü'l-hurûf* (nşr. Pervîz N. Hanlerî), Tahran 1333, s. 13, 25, 38, 45; İbnü'l-Bâzî, *el-İknâf*, I, 314, 492; Ahmed b. Muhammed er-Râzî, *Kitâbü'l-Hurûf (Şelâsetü kütüb fi'l-hurûf* içinde, nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1402/1982, s. 134, 137, 139, 140, 141, 143-144, 151; İbnü'l-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 210-221; II, 695; İbn Dürüstevyh, *Kitâbü'l-Küttâb* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî v.dğr.), Küveyt 1397/1977, s. 85-86, 88-89; Herevî, *Kitâbü'l-Çzhiyye fi'n-naḥv*, Râgıb Paşa Ktp., nr. 1131/1-2, vr. 50^b-52^a; Ali b. Süleyman el-Haydere, *Keşfü'l-müşkil* (nşr. Hâdî Atiyye Matar el-Hilâlî), Bağdad 1404/1984, II, 278-280,

356-359, 370; Ebû Amr ed-Dânî, *el-İdgâmü'l-kebir fi'l-Kur'ân* (nşr. Zühayr Zâhid), Beyrut 1414/1993, s. 50-52; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), X, 2-5, 42-45, 123, 128-129, 136-137; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hurûl-emânî* (nşr. İbrâhîm Atve İvâz), Kahire 1402/1982, s. 748-752; İbn Usfûr, *el-Mümtî' fi'l-taṣrîf* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1407/1987, I, 204, 217-219, 348-351; II, 624-662, 668-669, 676, 679-682; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye* (nşr. M. Nûr el-Hasan v.dğr.), Beyrut 1402/1982, II, 277, 294-301, 382-385; III, 208, 222-225, 250-251, 264-266, 276-277; Ahmed b. Abdünnûr el-Mâleki, *Raṣfû'l-mebânî* (nşr. Ahmed M. el-Harrât), Dimaşk 1405/1985, s. 100-101, 463-468, 472; Safedî, *Ğavâmiḍü's-Şihâh* (haz. İsmail Durmuş, doçentlik takdim tezi, 1992), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 14-16, 20-21, 24-26; Zerküşî, *el-Burhân*, IV, 431; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 24, 238-239; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 462, 466, 469, 472-473; II, 244-245; Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Maḥsûd li-telḥîsî mā fi'l-Mürşid* (Üşmûnî, *Menârü'l-hudâ* içinde), Kahire 1398/1973, s. 15-21; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Mugni'l-lebîb*, Kahire 1358, II, 11-12; Naim Hâzim Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu*, İstanbul 1944, I, 102-110, 119, 122, 125, 126-127; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 234-235; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türk Plastik Sanatları*, Ankara 1971, s. 86, 116, 150; Abbas Hasan, *en-Naḥvü'l-vâfi*, Kahire 1975, IV, 236, 585, 590, 591; S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1980, s. 38-42; İsmâ il Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul 1984, s. 198-208, 218, 245-249, 254, 331, 360, 374, 400-401; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâ'it-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 185-186, 192-193, 257, 326, 329; H. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, Beyrut 1986, I, 36, 210, 213, 219, 224, 235-236; a.mlf., "Hâ", *EI* (Fr.), III, 1; Hamîd S. Kanîni, *Mu'cemü'l-mü'enneşâtî's-semâ'iyye*, Beyrut 1407/1987, s. 8-18, 37; Mişel Asî v.dğr., *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-lugati ve'l-edeb*, Beyrut 1987, II, 1277-1278; Azîze Fevval Bâbestî, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), II, 1193-1194; J. Cantineau, "Esquisse d'une phonologie de l'arabe classique", *Bulletin de la société de linguistique Paris*, XLIII, Paris 1946, s. 93-140; H. Bauer, "Hâ", *IA*, V/1, s. 1; Mustafa Uzun, "Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat)", *DîA*, IV, 20-21; Rekin Ertem, "Elifbâ", a.e., XI, 40.

İSMÂİL DURMUŞ

HÂ MÎM
(ح م)

Kur'ân-ı Kerîm'de
yedi süresinin başında bulunan
ve kendi adlarıyla
kıraat edilen harfler
(bk. HURÛF-ı MUKATTAA).

HABÂBÎ
(الحبابي)Muhammed Azîz el- Habâbî
(1923-1993)Faslı
ilim ve fikir adamı,
yazar.

25 Aralık 1923'te Fas'ta doğdu. Bu şehirdeki Mevlây İdris Lisesi'nde talebe iken millî mücadele hareketine iştirak etti; bu mücadelenin önde gelen kuruluşlarından olan Hizbû's-şûrâ ve'l-istiklâl'de yer aldı. Katıldığı gösteriler sebebiyle 1945'te Fransızlar tarafından tutuklanarak on sekiz aya mahkûm edildi. Sekiz ay hapis yattıktan sonra işkenceye mâruz kaldığı ortaya çıkınca serbest bırakıldı (1946). Sorbonne Üniversitesi'nin felsefe bölümünde doktorasını tamamladıktan sonra 1952-1959 yılları arasında Fransa'da Centre National de la Recherche Scientifique'te çalıştı.

1959'da Fas'a dönen Habâbî (Batı dillerinde adı Lahbabi), Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ülûmî'l-insânîyye'de felsefe profesörü, 1961'de aynı fakülteye dekan oldu. 1969'da Cezayir Üniversitesi'nde felsefe dersi verdi ve oradaki yüksek öğretim bakanlığında müsteşar olarak görev yaptı. 1974'te Fas'a dönerek Fas Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine tayin edildi. Habâbî bu arada birçok kültürel faaliyete de öncülük etti ve Fas Yazarlar Birliği'ni kurdu, bu birlik adına bir dergi yayımlamaya başladı. Ayrıca Fas Felsefe Derneği'ni kurarak bu dernek adına da bir dergi çıkaran Habâbî, Académie des Sciences d'Outremer (Paris), el-Ekâdimiyyetü'l-melekiyyetü'l-Mağribiyye (Rabat), Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (Kahire) ve diğer bazı kuruluşlara üye oldu.

Araştırmaları ve yazıları hem Fas'ta hem de Fas dışında Habâbî'ye birçok ödül kazandırmıştır. Habâbî felsefeden şiire, hikâyeden romana ve köşe yazısından dil araştırmalarına kadar farklı alanlarda ustaca kalem oynattığı gibi Fransızca'yı da Arapça kadar mükemmel bildiğinden her iki dilin kültürüne hizmetleri olmuştur.

1950'lerde ve 1960'ların başında realist personalizm (eş-şahsânîyye, şahsiyetçilik) filozofu olarak tanınan Habâbî 1960'ların ortalarında İslâmci personalizme, 1970'lerin ortalarında ise "yarıncılık" (el-gadiyye) adını verdiği felsefeye yöneldi. Bu arada bir kimlik araştırmasına girdi. Zira bir taraftan akılcı, şah-

siyetçi ve insanî özelliklere sahip İslâm kültürünün soylu mâzisine duyduğu özlem, diğer taraftan çağdaş Batı bilimi ve kültürünün ezici hâkimiyetiyle karşı karşıya bulunması onu ardarda gelen düşünce değişimlerine yöneltmiştir. Ancak Habâbî bu arayışı sürdürürken hiçbir zaman tek cepheli düşünen ve dar kalıplara sıkışan bir filozof değil, hem İslâm felsefesinde hem çeşitli akımlarıyla Batı felsefesinde veya Batı ve İslâm felsefesini bir araya getirme eğilimleri karşısında toparlayıcı, uzlaştııcı ve geliştirici bir düşünür olmuştur. İslâm kültürünün çeşitli yönleriyle Batı ilmi ve düşünce akımları arasında uzlaşma noktaları bulmaya çalışan Habâbî, insan düşüncesini zenginleştiren dengeli bir sistem oluşturmaya gayret etmiştir. Habâbî ayrıca bütün kültürlerin geniş bir harmanlamasını yaparak senteze ulaşmaya çalışmış, böylece diğer filozofların içine düştüğü düalizm açmazından da kurtulmuştur.

Habâbî'nin felsefesi personalizm ekseninde etrafında yoğunlaşmaktadır. Çünkü ona göre her insanın "varlık"tan "şahıs"a dönmesi ve kendi muhiti içindeki özel kimliğine kavuşması, "kişileşme" (teşahhus) diye adlandırdığı bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Bu da insanların hayat boyunca yaşadıkları bütün hissî, içtimâî, kültürel ve dinî faaliyetlerle sanat ve dil faaliyetlerinin toplamından meydana gelir. Buna göre kişileşme, "ben" ile âlem arasındaki dinamik ilişki çerçevesinde aklî, vicdanî, cismanî ve içtimâî bütün boyutlarıyla insanı kuşatan bir fiildir. Bu anlamıyla kişileşme, insanın başkalarıyla ve tabii çevresiyle münasebetlerinin geçmişle irtibatı ve geleceğe bakışının bir hâsılasıdır. Habâbî'ye göre insanoğlu bütün değişmelere konu olduğu gibi bu değişmelerin etkisi altında da kalmıştır. Başka bir ifadeyle insan sürekli biriken arazlar toplamı olduğundan bir kişinin hayat boyunca tek bir kimliğe sahip olması imkânsızdır. Bu sebeple Habâbî'nin felsefesi bazı yönleriyle Eş'ariye kelâmı ve İbn Sînâ felsefesine benzeyen bir araz anlayışına sahiptir. Fakat Habâbî'nin bu araz felsefesinin insanî bir karakteri vardır. Zira kişileşme yalnız insan için söz konusudur ve insan düşüncesinin temelini, ümitlerinin en üst noktasını teşkil eder.

İlk felsefî yazılarında Habâbî kendi personalizmini realizm olarak nitelendirmişti. Çünkü ona göre her filozof, kendi felsefesini anlamlı ve yararlı kılmak için

bu felsefeyi çağının tabiatından ve kendi realitesinden üretmelidir. Ancak onun realizmi maddecilikle uyuşmaz; zira realitenin tahlili ve değiştirilmesi ameliyesinde düşünce, ruh ve iman rolünü inkâr etmez; aksine şahıs ve toplum düzeyindeki dengenin bozulmaması için madde ile ruhun uzlaştırılmasını ister. Habâbî'nin realizmi yükselme ve gelişmeyle de bağdaşmaktadır. Kişileşme yeterli değildir; her fert "var olan"dan (kâin) kişiye dönüşmektedir. Ancak özü bakımından kemale ermesi, ferdiyetten insana yükselmesiyle sağlanabilir. Habâbî bu dönüşüme "teâlî" (yükselme, gelişme) veya "tennüs" (insan olma) adını vermektedir. Ona göre insan olma gerçekleşince artık insanlar arasındaki psikolojik, içtimâî ve tarihî ayrılıklar, bu arada ırk, kültür ve mezhep taraftarlığı ortadan kalkarak insanoğlu tarihe, âleme ve insanlığa açılmış olur. Ferdî menfaatlerle genel menfaatler birleşir. Bu durumda fert bütün insanlığı kucaklamış olur ve onunla tek bir bütün haline gelir.

Habâbî'nin personalizmi İslâmî'dir; çünkü felsefî hareket noktasını İslâmiyet'ten ve şehâdetten almıştır. Buna göre İslâmiyet hoşgörü ile akılcılık ve şahsiyetçilikle eş anlamlı olduğu gibi yine İslâm, insanı bağlarından kurtarıp kendi benliğine kavuşturan özgürlük vesilesidir. İslâmî personalizm açısından gerçek müslüman mezhep taassubuna, aşırı tarikat görüşlerine veya gnostik sembolcülüğe kurban olup gitmez, bunlardan kendini sıyrabilir. Gerçek müslüman kendi âleminde açılmış, rabbinin buyruğuna boyun eğmiş ve şeriatını basiretli bir şekilde bütün çabalarıyla yerine getirmiş olan insandır.

Habâbî, "yarın" anlamına gelen Arapça gad kelimesinden kendi felsefesinin son aşamasını belirten gadiyye (yarıncılık) terimini icat etmiştir. Bu terim çağdaş âlim için geleceğin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar; gelecekte devletlerin, milletlerin ve kültürlerin sınırlarının aşılacağı, medeniyet ve iktisat meselelerinin ve bilhassa Batı merkezîyetçiliğinin yok olacağı ümidine işaret eder. Onun yarıncılığı, insanoğluna bütün medeniyetlerin eşit olarak katıldığı, ilerlemiş âlemle geri kalmış âlem arasındaki farklılığın giderildiği, sevgi, adâlet ve anlayışın hâkim olduğu, insanların kinden, kültür ve ırkçılık taassubundan arındığı, kişinin bir araç değil amaç olarak kendi de-

ğerinin farkına varıp yeniden kendine güven kazandığı bir geleceği kurmanın ümididir.

Mine'l-kâ'in ile 'ş-şahş adlı kitabında insanı insan olarak ele alan Habâbî, *Eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye* adlı eserinde de insanoğlunu mümin olarak ele almıştır. Onun yarıncılıkla ilgili yazıları bir yandan insanoğlunun gelecekteki değerlerine, varlığına ve haysiyetine yönelik tehlikeleri dile getirirken öte yandan insanlığa yakışır bir geleceğin projesini çizmiştir.

Habâbî'nin felsefesi geleceğe dönük, gelişmeci ve eleştireci bir felsefedir. Habâbî araştırmalarında insan gerçeğini en doğru ifade edecek, insanın varlık şartlarını değiştirecek yeni düşüncelerin peşinde olmuştur. Zira bugünün insanı ya kendisini ve âlemi değiştirme ya da yok olup gitme seçeneğiyle karşı karşıyadır. Onun felsefesi insanın akıl, vicdan, iman ve ilim boyutlarını göz önünde tutan, bütün dinî, fikrî ve estetik bilimlerden ilham alan geleceğe dönük bir felsefedir. Habâbî'nin felsefesinin eleştireci oluşu, onun bütün görüşlere açık olması, kendi kimliğinden ve kişilik özelliklerinden sıyrılıp yabancılar içinde erimeden kendini eleştirme cesaretini göstermesi anlamına gelir. Böylece Habâbî kendini totaliter, tutucu ve çekingen düşüncelerden koruduğu gibi gerçeğe tek boyutlu bir açıdan bakan düşüncelere de felsefesinde yer vermemiştir. Bu bakımdan onun felsefesi hareket noktaları, bakış açıları, düşünce üslûbundaki zenginlik yönünden çeşitlilik arzederken bu çeşitliliğin yegâne hedefi olarak insanı insan olması itibarıyla saadete erdirmeyi amaçladığı için de tek boyutlu bir felsefedir. Ancak Habâbî, örnek bir İslâmî düşünür olarak başka düşüncelere de açık olmakla beraber o düşünce sahiplerine ne yukarıdan bakmış ne de onlar karşısında küçülmüştür.

Habâbî fikirlerini daha geniş kitlelere duyurmak amacıyla Fransızca yazdığı şiirlerle Arapça ve Fransızca kaleme aldığı hikâye ve romanlarında geri kalmış üçüncü dünya ülkelerinin insanını; onun huzursuzluğunu, hem kendi medeniyeti hem de Batı medeniyeti çarkı altında ezilmişliğini, değerler çıkmazını dile getirmiştir. Ayrıca Batı medeniyeti modelinin çağın problemlerini çözmede ve gitgide çoğalan çıkmazları açmada insanlığa hiçbir şey kazandırmadığını belirten Habâbî yine de gelecekte insanlığın karanlıklardan aydınlığa çıkacağına inan-

mıştır. Habâbî, edebî eserlerinde geri kalmış dünyanın müslüman bir ferdi olarak dünyaya açılmıştır. Bu eserler yazarın şahsî problemlerini, ön yargılarını veya eski yerli kültürünü dile getirmek için değil tam aksine başkalarına ulaşmak, onlarla diyalog kurmak ve insanlığın beklediği alternatifleri sunmak için yazılmıştır.

Habâbî'nin eserleri bütün Mağrib aydınlarını etkilemiştir. Mağribli fikir adamlarının yeni felsefî konu, düşünce ve fantezi olarak onun yazılarını ele almaları buna bir delildir. Habâbî benlik ve yozlaşma, kendini ve başkasını birlikte eleştirme, Arap ve İslâm akılcılığının tenkidi, modernizmle öz kültür arasındaki meseleler ve Batı merkezîyetçiliğinin tenkidi gibi konulara dair yazılarıyla önder bir fikir adamı olmuştur.

Eserleri. Habâbî'nin Arapça ve Fransızca kaleme aldığı eserleri defalarca basılmış ve önemli bir kısmı çeşitli Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir. Fransızca eserlerinde adını Lahbabi şeklinde yazmış ve Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilen eserlerinde bu isim kullanılmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: 1. *De l'être à la personne, essai de personnalisme réaliste* (Paris 1954). *Mine'l-kâ'n ile's-şahş, dirâsât fi's-şahşâniyyeti'l-vâkı'yye* adıyla Arapça olarak da basılmıştır (Kahire 1962, 1967, 1983). 2. *Du clos à l'ouvert: vingt propos sur les cultures nationales et la civilisation humaine* (Casablanca 1961). *Mine'l-münğalîk ile'l-münfetih: İşrûne hadîşen 'ani's-şekâfâtî'l-kavmiyye ve'l-hadâreti'l-insâniyye* adıyla Arapça'ya çevrilen eser (trc. Muhammed Berrâde, Kahire 1971, 1983) *Kapalıdan Açığa: Millî Kültürler ve Medeniyet* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (trc. Bahaettin Yediyıldız, İstanbul 1980). 3. *Le personnalisme musulman* (Paris 1967, 3. bs.). Habâbî'nin en önemli eserlerindendir. *eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye* adıyla genişletilip Arapça olarak basılmış (Kahire 1969, 1983), ayrıca *İslâm Şahsiyetçiliği* adıyla Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir (trc. İsmail Hakkı Akın, İstanbul 1972). 4. *İbn Khaldûn* (Paris 1968). *İbn Haldûn mu'âşiran* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (trc. Fâtıma el-Câmiî el-Habâbî, Beyrut, ts.[Dârü's-sekâfe]). 5. *Liberté ou libération?* (Paris 1956). *Mine'l-hürriyyât ile't-teharrür* adıyla ve çeşitli ilâvelerle Arapça olarak da yayımlanmıştır (Kahire 1972, 1983). 6. *L'ère de*

la détraumatisation (Beyrouth 1965). 7. *La rose se meurt* (Rabat-Paris 1987). 8. *Chants d'espérance* (le Puy 1952). 9. *Ma voix à la recherche de sa voie* (Paris 1968). *Şavtî yebhaşû 'an tarîkih* adıyla Arapça olarak da basılmıştır (Dârülbeyzâ, ts. [Dârü'l-kitâb]). 10. *Mefâhîmü mübheme fi'l-fikri'l-'Arabîyyi'l-mu'âşır* (Kahire 1990). 11. *Misêres et lumières* (Paris 1958, 1959; Casablanca 1961). *Bü'ûs ve Zîya'* adıyla Arapça olarak da yayımlanmıştır (Beyrut, ts. [Menşûrâtü Uveydât]). 12. *el-Mu'in fi muş-talaḥâtî'l-felsefe ve 'ulûmî'l-insâniyye* (Dârülbeyzâ, ts. [Dârü'l-kitâb]). Felsefe ve beşerî ilimlerle ilgili Fransızca-İngilizce-Arapça terimler sözlüğüdür. 13. *Müfek-kirû'l-İslâm* (Rabat 1946). 14. *Le monde de demain: Le tiers-monde accuse* (Casablanca 1980). 15. *İksîrû'l-hayât* (Kahire 1986). 16. *Florilège de poésie arabe et berbère* (Paris 1964). 17. *La crise des valeurs* (Paris 1987; eserlerinin bir listesi için bk. *Nedve tekrîmiyye li'l-müfekkiri'l-kâtib Muhammed 'Aziz el-Habâbî*, s. 23-26).

BİBLİYOGRAFYA :

Habâbî, *Mine'l-hürriyyât ile't-teharrür*, Kahire 1972, s. 212-222, 237; a.mlf., *eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, s. 9-48; a.mlf., *Mine'l-kâ'n ile's-şahş*, Kahire 1983, s. 5-7, 83-101, 107, 173; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul 1981, s. 218-219; Muhammed Vâkıdî, "Mine's-şahşâniyyeti'l-vâkı'yye ile'l-gadiyye", *Hvâr felsefî: Kırâ'etü'n-naḥdiyye fi'l-felsefeti'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşira*, Dârülbeyzâ 1985, s. 89-101; Sâlim Yefût, "el-Hâcîsî's-sâliḡ fi felsefeti Muhammed 'Aziz el-Habâbî", *el-Felsefe fi'l-vaṭani'l-'Arabîyyi'l-mu'âşır* (nşr. Merkezü dirâsâtî'l-vaḥdeti'l-'Arabîyye), Beyrut 1985, s. 261-273; *Medḥal ilâ a'mâlî Muhammed 'Aziz el-Habâbî el-edebîyye ve'l-felsefîyye*, Dârülbeyzâ 1986; *Nedve tekrîmiyye li'l-müfekkiri'l-kâtib Muhammed 'Aziz el-Habâbî*, Rabat 1411/1990, s. 23-27, 189-195; M. Fuâd Ammûr, "el-Gadiyye ve'l-fikrû't-tenmeviyyü'l-iḡtişâdî", a.e., s. 31-37; Abdülhamîd el-Mürsilî, "Mine's-şahşâniyye ile'l-gadiyye", a.e., s. 45-53; M. Mustafa el-Kabbâc, "Mevkû'u'l-gadiyye fi felsefeti'l-Habâbî", a.e., s. 55-58; Muhammed el-Misbâhî, "Min tecâhülü's-şahş ilâ münâhedâtî'l-kâ'in: nazariyye fi laḡza-ti'l-Habâbî el-felsefîyye", a.e., s. 63-73; Sigrid Hunke, "Mohamed Aziz Lahbabi-Philosoph, Poet und Patriot", *Zeitschrift für Kultur- und Literaturwissenschaft*, XXI/2, Stuttgart 1971, s. 123-129; Bekrî Alâeddin, "eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye", *el-Ma'rîfe*, sy. 177, Dimaşk 1979, s. 16-148; Nurten Gökalp, "İslâm ve Hristiyan Personalizmi Üzerine", *Felsefe Dünyası*, sy. 16, Ankara 1995, s. 92-99.

MUHAMMED EL-MİSBÂHÎ

HABBÂB b. ERET

(حَبَّابُ بْنُ الْأُرْتِ)

Ebû Abdillâh Habbâb b. el-Eret
b. Cendele et-Temîmî
(ö. 37/657-58)

İslâmiyet'i ilk kabul eden
şahâbîlerden biri.

Künyesi Ebû Yahyâ ve Ebû Muhammed olarak da kaydedilir. Aslen Temîm kabilesinden olmakla beraber Câhiliye döneminde büyük bir ihtimalle Irak taraflarında esir alınıp Mekke'de satıldığı ve sonunda Ümmü Enmâr bint Sibâ' el-Huzâiyye adlı bir kadının kölesi olduğu için Huzâi nisbesiyle de anılır. Müslüman olduklarını ilk defa açıklayan Hz. Ebû Bekir, Bilâl-i Habeşî, Suheyb-i Rûmî ve Ammâr b. Yâsir'in yanında o da bulunuyordu. Habbâb bazı kaynaklarda altıncı, bazılarında yirminci müslüman olarak zikredilir. Utbe b. Gazvân'ın kölesi olan bir diğer Habbâb ile de karıştırılan ve demircilik yapan Habbâb b. Eret, okuma yazma bildiği için bazı müslümanlara yeni nâzil olan âyetleri öğretirdi. Bir defasında Tâhâ sûresinin ilk âyetlerini bir sayfaya yazıp Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd'e öğretirken henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Ömer içeriye girmiş, ancak dinlediği âyetlerin tesiriyle müslüman olmak istediğini bildirince Habbâb ona Resûl-i Ekrem'in gizlendiği yeri haber vermiş ve müslüman olması için daha önce Resûlullah'ın dua ettiğini söylemişti.

İslâmiyet'i kabul ettikleri için işkence gören kölelerden biri olan Habbâb'a bazan kızgın taşlar üzerinde işkence edilirdi. Nitekim hilâfeti zamanında Hz. Ömer'i ziyarete giden Habbâb'a halife, "Yanıma gel, bu meclise Ammâr'dan sonra senden daha layık kimse yoktur" diye iltifat etmiş, Habbâb da yıllar sonra bile izleri silinmeyen sırtındaki işkence kalıntılarını göstermişti (İbn Mâce, "Muḥaddime", 11). Habbâb müşriklerin işkencesine dayanmayıp Resûl-i Ekrem'e, "Bize yardım dilemeyecek, Allah'a bizim için dua etmeyecek misin?" demiş, Resûlullah da geçmiş ümmetler içinde daha ağır işkencelere mâruz kaldıkları halde dinlerinden dönmeyen müminlerin bulunduğunu anlatmış, yakında kurtulacaklarını söyleyerek kendilerine sabır tavsiye etmişti (Buḥârî, "İkrâh", 1, "Menâkıbü'l-enşâr", 29).

Habbâb yaptığı birkaç kılıcı Kur'an'da "ebter" diye nitelendirilen Âs b. Vâil'e satmış, fakat parasını alamamıştı. Âs ona dinini terketmedikçe borcunu ödeme-